

Entrevista amb John Edwards

«Tots som traductors, a totes hores»

Abril de 2009 / Per Salvador Tordera

El coneixement de la llengua tradicional d'un persona –sia el català, el gaèlic, l'ucraïnès o qualsevol altre– no és imprescindible per a identificar-se amb aquella cultura en particular. Tanmateix, en els llocs on la llengua original persisteix, és un baluard cultural. El Dr. John Edwards, de la Universitat St. Francis Xavier (Nova Escòcia, Canadà), professor de psicologia, precisament centra la seva recerca en la relació entre la llengua i la identitat dels grups. El seu camp d'estudi ha passat de ser la psicolingüística (amb una atenció específica en la manera com els infants aprenen llengües) a una disciplina anomenada «sociologia de la llengua», que es mira la llengua com un indicador d'algun aspecte d'identitat individual o de grup – com les persones i els grups es defineixen a si mateixos en termes de llengua. El Dr. Edwards assistirà a un seminari sobre multilingüisme a la UOC al proper octubre.

Segons l'últim cens de la UNESCO, hi ha 6.000 llengües al món. Quina és la causa d'aquesta diversitat?

La qüestió dels orígens de la llengua sempre ha estat controvertida –tant, que, el 1866, la Societat Lingüística de París va decidir que els seus membres no podrien presentar articles sobre aquest tema; es veien com especulacions infructuoses, pèrdues d'energia acadèmica. Però, evidentment, el tema no va desaparèixer. Els lingüistes estan d'acord que la imatge d'un «arbre» de llengües és raonable: les llengües que hi ha ara al món representen les branques, les grans famílies a les quals pertanyen –indoeuropea, finoúgrica, altaica, semítica, etc.– representen les branques més grans, i a mesura que ens anem acostant al tronc de l'arbre ens acostem a les llengües originals dels éssers humans.

Quantes n'hi havia, originalment? N'hi havia només una o n'hi havia diverses d'associades a diferents parts del món en què van aparèixer els primers éssers humans?

En qualsevol cas, creixen i es desenvolupen com un arbre, o sigui que és fàcil entendre com l'aïllament geogràfic i –és clar– un període de temps considerable es poden combinar per a produir ramificacions – primer branques i després branquillons– dels troncs originals. Es pot esperar que divergeixin cada vegada més dels seus pares.

Un exemple modern típic fa referència al desenvolupament de les llengües romàniques actuals –el català, l'espanyol, el romanès, el francès, etc.– a partir del llatí vulgar. Un cop els nuclis de l'Imperi Romà van anar perdent el contacte entre ells que els facilitava una autoritat central poderosa, van començar a divergir cada cop més. Conseqüentment, observem una progressió, en què una sèrie de dialectes del llatí esdevenen llengües separades.

Malgrat aquesta riquesa de llengües, i segons el seu llibre *Un món de llengües*, cada 15 dies, com a mitjana, desapareix una llengua. Quins són els símptomes del declivi irreversible d'una llengua?

Les causes més bàsiques del declivi d'una llengua són la desaparició d'una comunitat que la parli o bé la seva subordinació davant d'una de veïna. Evidentment, la primera és molt menys habitual que la segona – tot i que la història antiga ens dona proves de poblacions que van desaparèixer, potser per malalties, conquestes, canvis climàtics radicals...

El declivi d'una llengua s'entén més com un «síntoma» d'un contacte amb una cultura més gran (que vol dir, per cert, que és massa difícil tractar-la d'una manera aïllada). Una cultura i una llengua «més grans» envaeixen progressivament una llengua «més petita». Poso les paraules entre cometes perquè més gran o més petita tenen poc –per no dir res– a veure amb el nombre real de parlants –les característiques importants tenen a veure amb el prestigi, el domini i el poder socials, el pes polític i altres indicadors d'importància i estatus. El resultat final és que la varietat de les «petites» va cedint els dominis d'ús a la «més gran». Un antic adagi deia «Tots els camins duen a Roma» –doncs bé, tots els camins lingüístics també tendeixen a anar cap a un centre poderós.

Com podem explicar fenòmens com la resurrecció de la llengua hebrea, donada per «morta» fa menys d'un segle, però que ara té més de dos milions de parlants?

L'hebreu generalment es considera un cas especial, ja que va aflorar en unes condicions socials i polítiques no gaire habituals. Primer, va aparèixer un nou estat amb el propòsit de ser la terra de persones unides per una religió –però que no estaven unides per una llengua (vernacla). Conseqüentment, calia una *lingua franca*, una d'aprovada per un estat per a la nova Israel. Molts jueus estaven familiaritzats amb el jiddisch, és clar, però la seva proximitat amb l'alemany no era atractiva (especialment després de la Segona Guerra Mundial). Però, de fet, molt abans del període llarg i fosc pel qual va passar la població jueva, els planificadors lingüístics ja havien optat per l'hebreu –l'antic vehicle religiós.

El fet de «ressuscitar» l'hebreu, i convertir el que era, més que res, una llengua religiosa en una de més vernacla va ser més fàcil pel fet que no havia arribat a «morir», que tenia una història escrita sòlida i llarga, etc. (fins i tot se suggereix, en alguns cercles acadèmics, que hi havia hagut un hebreu vernacle en alguns llocs d'Europa no fa pas gaire temps, en els segles XIX i XX).

Què s'entén per ecologia lingüística?

L'ecologia lingüística és un terme que és molt fàcil d'entendre –i necessari. Simplement reflecteix la necessitat evident de considerar les llengües en els seus contextos social i cultural complets. En aquest sentit, representa el que els sociolingüistes i sociòlegs lingüístics rigorosos sempre han mirat de fer en la seva feina: observar la «vida social d'una llengua» des d'un punt de vista holístic, per a adoptar el que es podria anomenar un enfocament gestàltic.

El problema dels treballs contemporanis classificats com a ecologia lingüística és que el terme s'ha adoptat per a altres coses –i ara, la seva connotació principal és la protecció de la diversitat lingüística, el foment de les llengües «petites», la resistència davant la invasió de llengües «més grans», etc. Òbviament, no hi ha res de dolent amb aquesta postura, però és una mica enganyós implicar que representa la motivació principal –si no única– de l'ecologia lingüística. Després de tot, si mirem enrere cap a Darwin i el sentit biològic d'ecologia, veiem que s'han de considerar tots els aspectes de la «xarxa de la vida» –fins i tot els que tenen trets negatius o desagradables. La implicació per a la llengua és que una ecologia completa ha de ser més que una contrasenya per a la protecció de la diversitat.

Mentre que llengües com l'espanyol o el català tenen institucions que s'encarreguen d'intervenir en la dinàmica d'ús, n'hi ha d'altres que no en tenen, com ara l'anglès. Com és que hi ha societats que adopten mecanismes per a controlar la «puresa» de les seves llengües?

A mesura que les societats europees evolucionaven i les consciències nacionals creixien –i a mesura que la influència i la utilitat global del llatí minvaven– era previsible que l'evolució d'una llengua local a una d'estatus nacional o oficial esdevingués una idea cada cop més atractiva. L'empenta inicial havia començat abans, amb l'aparició de la tecnologia per a la impressió –que suggeria de manera natural una necessitat d'estandardització de l'ortografia, la gramàtica i l'ús general. Llavors aquest procés es va estendre amb l'establiment d'acadèmies de llengües, consells lingüístics i organismes similars a la majoria de parts del món. La funció principal d'aquestes acadèmies sempre era la millora, el desenvolupament –i la protecció– de la varietat local dominant. La més coneguda en aquest aspecte és, sens dubte, l'*Académie française*.

Prescriptivisme i purisme: aquestes han estat les consignes bessones de gran part de l'activitat

institucional, i les iniciatives –si bé de vegades simplistes lingüísticament o socialment– sempre han estat reflexos interessants de nacionalisme i concepcions emergents de «grupalitat» (groupness). Després de tot, què hi ha més natural que tenir un mitjà completament desenvolupat i respectable gràcies al qual la cultura d'una persona es pot expressar oficialment? L'anglès, a la Gran Bretanya i als Estats Units, tampoc no ha estat immune a aquestes idees i aspiracions.

Llavors, com és que cap dels dos països no ha establert una acadèmia de la llengua formal?

Hi va haver iniciatives per a fer-ho, a tots dos llocs –però es van quedar en no-res. A Anglaterra, hi havia sentiments anticontinentalistes i antifrancesos als segles XVII i XVIII, sovint acompanyats de la sensació que l'autoritarisme i els impulsos reguladors més enllà del canal no eren adequats per als homes anglesos! Als Estats Units, acabats d'independitzar-se, qualsevol cosa que fes olor de monarquia era sospitosa.

O sigui que la «solució» en tots dos contextos de parla anglesa va ser, bàsicament, promoure acadèmies d'un únic especialista –lexicògrafs, el treball dels quals es va acabar acceptant com a estàndards lingüístics. Tenim el famós diccionari de Samuel Johnson, del 1755 i, als Estats Units, el treball de Noah Webster. Aquest últim és particularment interessant, pel fet que Webster va entendre que la seva tasca era tan «nacionalística» com lexicogràfica: és el responsable de la introducció (o, en alguns casos, promoció) d'«americanismes» que han persistit fins avui – *color* en comptes de *colour*, *center* en comptes de *centre*, etc. De fet, ell tenia l'esperança que les varietats britànica i americana de l'anglès finalment divergirien fins al punt que esdevindrien llengües separades; i així, els nous Estats Units tindrien –com tots aquells sistemes de govern europeus– la seva llengua «pròpia».

Fins a quin punt la intervenció política pot tenir èxit a l'hora de protegir llengües?

Si deixem de banda els estats polítics en què l'autoritarisme pot imposar el que vulgui mitjançant la força, i si ens restringim només a les possibilitats disponibles a les democràcies liberals, ens trobem que la resposta depèn completament de la voluntat popular. Si es dona aquesta voluntat, la intervenció de l'estat es pot veure com una codificació d'un sentiment ampli, una representació legislativa dels desitjos i les esperances generals. La legislació de les llengües al Quebec és un bon exemple: ha tingut èxit perquè –en termes generals– tenia el suport de la població.

D'altra banda, quan la intervenció no té, o no pot tenir, el suport favorable de l'opinió pública, és molt poc probable que tingui èxit. L'irlandès és l'única llengua celta amb estat propi, en què el seu estatus queda reconegut en la constitució. Això no ha fet que l'irlandès hagi reaparegut com a eina vernacle de la població irlandesa. Encara trobem dos aspectes més: primer, si les iniciatives legislades haguessin tingut lloc abans, les coses podrien haver anat d'una altra manera –a Irlanda, per exemple; segon, només les varietats «petites» o subordinades generen impulsos protectors, i aquests, llavors, s'enfronten amb la dificultat que he identificat abans.

En aquest món multilingüe, que vostè compara amb Babel, les societats monolingües són l'excepció que confirma la regla?

Puc dir que, efectivament, el multilingüisme és molt més habitual globalment que el monolingüisme. Els hàbitats de les societats de parla anglesa, en particular –a causa, evidentment, de la manera com la història s'ha desenvolupat– tenen la tendència a pensar que el seu monolingüisme és, d'alguna manera, «natural». No hi ha res més lluny de la realitat. No cal que ens remuntem gaire enrere en la història, en l'època elisabetiana, per a adonar-nos que l'anglès era una varietat relativament «petita» i poc important, que els viatgers anglesos necessitaven ajut en altres llengües tan bon punt creuaven el canal, etc. Pel que fa a la societat, el monolingüisme «oficial» molt sovint és la norma, però això no ens diu gaire res sobre les competències lingüístiques d'una població diversa.

Amb aquest panorama tan ampli, el conflicte entre llengües i les seves identitats associades és inevitable?

El contacte no implica conflicte lògicament, és clar, i en alguns contextos de la vida real no n'hi ha. Les persones que es troben regularment per a comerciar, per exemple, posen en contacte les seves diverses

llengües de maneres força restringides i delimitades, i això pot no portar a cap tipus de fricció. Ara bé, si considerem que el contacte cultural és un precursor del conflicte –grups lluitant per un territori, recursos, etc.– en aquesta mateixa mesura podem predir que les seves llengües també se situaran en una relació de competència.

Peter Nelde va formular una llei en aquest aspecte, amb la qual va afirmar que «no hi ha contacte sense conflicte» –i m'inclino per pensar que bàsicament és veritat. Si hi ha un temps suficient de contacte, i atesa la propensió humana a competir, a establir dominació i estatus, el conflicte sembla virtualment inevitable. Podem esperar que les expressions militars de competició disminueixin, però no hi ha gaires senyals que indiquin que la competició lingüística –amb guanyadors i perdedors– vagi pel camí de desaparèixer-se.

En societats amb bilingüisme oficial i el desig d'igualtat, quins factors determinen l'adopció d'una identitat lingüística per sobre d'una altra?

En democràcies liberals, en què la legislació representa que ha de reflectir la voluntat popular (no de manera precisa, però sí en termes generals), les polítiques de bilingüisme polític –com totes les altres– tindran més o menys èxit segons el context i el pes de les pressions més importants però en bona part no oficials.

Al Canadà, el bilingüisme oficial (des de 1969) no ha portat diferències lingüístiques apreciables per al gruix de la població, ni tampoc no ha alleujat les «dues solituds» del francès i l'anglès. De fet, a part d'una franja bilingüe a les parts d'Ontario i New Brunswick que limiten amb el Quebec, el país tendeix a una més gran polarització lingüística. Pot semblar irònic que l'arribada del bilingüisme al Canadà hagi coincidit, més o menys, amb una política oficial de monolingüisme al Quebec.

Què me'n diu, del cas de Bèlgica?

Bèlgica va fer un plantejament diferent, el resultat del qual ha estat una mena de «monolingüismes agermanats» a les dues meitats del país. Aquí també hi ha una polarització lingüística –aquest cop legalitzada oficialment segons el territori. En tots dos casos, el del Canadà i el de Bèlgica, però, podem veure intents de crear polítiques lingüístiques que o bé faran mantenir l' *status quo* social existent o bé miraran de «fomentar» algun moviment lingüístic desitjable. Aquesta última iniciativa no ha aconseguit un èxit clar.

Vladimir Nabokov, Joseph Conrad o Samuel Becket van ser alguns dels escriptors que van triomfar escrivint en una llengua que no era la seva llengua materna. No coneixen fronteres, les destreses lingüístiques?

Òbviament, és veritat que hi ha individus les competències bilingües o multilingües dels quals són prou desenvolupades per poder excel·lir de manera important en llengües que no són la seva varietat materna. En aquests casos, parlem de persones que són particularment bones en la seva facultat multilingüe –alguna dels quals, com és natural, esdevé visible gràcies a la literatura o altres activitats. Potser val la pena apuntar que molts dels escriptors que nosaltres (amb raó) elogiem per les seves destreses literàries en una llengua que no és la seva primera llengua, romanen considerablement «estrangers» en la seva parla personal. Conrad n'és un bon exemple. La formalitat de l'escriptura imposa una disciplina, i permet la reflexió, la reescriptura, etc. –i per això no és sorprenent que els individus que assoleixen una gran fluïdesa en la paraula escrita puguin no ser capaços d'assolir-la en la llengua parlada.

A més de la pèrdua de significat inherent en les traduccions, alguns autors també senten la necessitat de revisar les traduccions per a adaptar-les a l'esperit lingüístic dels temps. Existeix la traducció «perfecta»?

La traducció més o menys «perfecta» pot ser possible quan es tracta d'un llenguatge extremadament simple, extremadament directe i extremadament prosaic. Però així que ens allunyem de la simplicitat, apareixen les dificultats. Això és simplement perquè les llengües –si bé són totes sistemes de comunicació igualment vàlids– no són iguals a l'hora de representar la realitat.

Parlant en termes generals, les dificultats més grans de traducció són als dos extrems oposats de l'espectre lingüístic. D'una banda, intentar expressar en una llengua els termes d'argot, els renecs, el llenguatge del carrer d'una altra sempre ha portat grans problemes. D'altra banda, les qualitats denses, abstractes i al·lusives de la poesia poden ser igualment problemàtiques. A més, podem observar aquests processos dins d'una mateixa llengua –les paraules, les expressions, l'estil d'èpoques passades no són els nostres, i qualsevol persona que provi de llegir un llibre escrit fa un segle en pot donar fe. La resposta evident, doncs, és la traducció –i la retraducció, si és necessària. Les traduccions de les tragèdies gregues a l'anglès del segle XVII no «funcionaran» per als lectors i el públic d'avui.

Considera que la traducció és un art?

És força obvi que cap exercici de traducció *verbum pro verbo* no serà suficient. Per això la traducció és un art, i la raó per la qual dues traduccions contemporànies del mateix treball en llengua estrangera poden ser considerablement diferents. Tots els actes de traducció impliquen una interpretació, i això és una cosa que hem de fer tots, tota l'estona, fins i tot dins dels límits de la nostra llengua. Sempre hem d'«interpretar» o «llegir entre línies», o mirar d'entendre el que algú «vol dir realment», etc. En aquest sentit, tots som traductors, a totes hores.

Perfil

- Professor al Departament de Psicologia a la St. Francis Xavier University (Canadà)
- Llicenciat en psicologia, University of Western Ontario (Canadà), 1969
- Màster en psicologia, McGill University (Canadà), 1970
- Doctor en psicologia, McGill University (Canadà), 1974
- Membre de l'Associació Canadenca de Lingüística Aplicada, l'Associació Americana de Lingüística Aplicada, l'Associació Canadenca d'Estudis Ètnics i l'Associació per l'Estudi de l'Etnicitat i el Nacionalisme (Londres, Regne Unit)